

بازشناسی آموزه‌های تربیتی امام رضا(ع)

و کاربری آن‌ها در عصر حاضر

محمدحسن میرزامحمدی^۱، فاطمه جهانی جوانمردی^۲، محمد نوروزی^۳

دریافت: ۱۳۹۴/۳/۳۱

پذیرش: ۱۳۹۶/۹/۴

چکیده

پژوهش حاضر با هدف بازشناسی آموزه‌های تربیتی امام رضا(ع) و کاربری آن‌ها در عصر حاضر بوده که با تحلیل اسنادی انجام گرفته است. جامعه آماری، کلیه منابع و مراجع مرتبط با موضوع تحقیق بوده، به علاوه در انجام پژوهش، نمونه‌گیری به عمل نیامده و کلیه منابع و مراجع موجود و در دسترس اعم از کتب، مقالات و گزارش‌های پژوهشی بررسی شده است. ابزار پژوهش، فرم‌های فیش‌برداری بوده و داده‌های حاصل، مورد تجزیه و تحلیل کیفی قرار گرفته است. یافته‌ها و نتایج پژوهش با تامل در سیره و آموزه‌های تربیتی امام رضا(ع) برای تربیت صحیح و مواجهه با ویژگی‌های عصر حاضر، در قالب کاربری‌های تربیتی اخلاقی، تربیت اعتقادی، تربیت عاطفی و تربیت اجتماعی امام رضا(ع) استخراج و تبیین شده است.

کلیدواژه‌ها:

آموزه‌های تربیتی، امام رضا(ع)، تعلیم و تربیت اسلامی، تربیت اخلاقی و اعتقادی، تربیت عاطفی، تربیت اجتماعی.

mirzamohammadi@shahed.ac.ir
f.jahani.14@gmail.com
mnmma67@gmail.com

۱. دانشیار گروه علوم تربیتی دانشگاه شاهد:
۲. کارشناس ارشد مدیریت آموزشی دانشگاه علامه طباطبائی (ره):
۳. کارشناس ارشد تعلیم و تربیت اسلامی دانشگاه شاهد:

❖ مقدمه

تربیت، رمز توسعه پایدار و نیل به سعادت فردی و اجتماعی است. اگر به این موضوع مهم به صورت نظام‌مند توجه شود و در برنامه‌ریزی آن به صورت همه‌جانبه عمل گردد، اهداف والای فوق‌محقق می‌شود. با نظر به تعلیم و تربیت جامع می‌توان گفت که تعلیم و تربیت، نه به صورت دو عمل جدا بلکه به عنوان یک عمل واحد به حساب می‌آید که متوجه سازندگی ابعاد شخصیت دانش‌آموزان است. نگاهی اجمالی به اهداف کلی آموزش عمومی در آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران نیز نشان می‌دهد که نظر مسئولان در همین زمینه، هم به هدف‌های آموزشی و هم به هدف‌های پرورشی معطوف است و در حقیقت، آموزش (تعلیم) خود زیربنای فعالیت‌های پرورشی را تشکیل می‌دهد. گو این که هیچ فعالیت آموزشی بدون توجه به ابعاد پرورشی آن قابل تصور نیست (رهنما، ۱۳۸۳: ۱ و ۲). مراکز آموزشی از دبستان تا دانشگاه علاوه بر انتقال دانش، وظیفه تربیت انسان فرهیخته را نیز بر عهده دارند (Hirst & Peters, 1389: 49). این مراکز باید در جهت شکوفایی تمام ابعاد وجودی دانش‌آموزان شامل ابعاد ذهنی، عاطفی، اجتماعی، معنوی و اخلاقی سرمایه‌گذاری و به تعلیم و تربیت و سازندگی آن‌ها توجه کنند؛ به عبارتی در «آموزش باید پیوسته مفهوم تربیت مدنظر مریبان قرار گیرد» (شریتمداری، ۱۳۷۴: ۸۳). تعلیم و تربیت همواره به عنوان یکی از بنیادی‌ترین مسائل زندگی آدمی مطرح بوده، تا جایی که کانت آن را «اساسی‌ترین موضوع» دانسته‌است (کانت، ۱۳۷۴: ۶۷). اما درباره این که تعلیم و تربیت چیست و قلمرو آن کجاست، میان صاحب‌نظران توافق وجود ندارد. آنچه به نظر می‌رسد، این است که در این زمینه مفاهیم مختلفی مانند «آموزش»، «پرورش»، «بارآوردن» و... به کار می‌رود اما آنچه کامل‌تر از همه این‌ها بوده و به انسان اختصاص دارد، همانا تربیت است (نقیب‌زاده، ۱۳۷۴: ۱۷).

آموزش و پرورش با توجه به تعریف ارائه شده دارای مبانی، اصول و اهدافی است

که محور همه آن‌ها انسان و ویژگی‌های درونی اوست. آنچه بیش از همه اهمیت دارد اهداف آموزش و پرورش است. اهداف، معیار تمامی فعالیت‌های تربیتی محسوب می‌شود (بارو^۱، ۱۹۹۹: ۵). اما همان‌گونه که درباره‌ی واژه تعلیم و تربیت در میان صاحب‌نظران اتفاق نظر وجود ندارد، درباره‌ی اهداف تعلیم و تربیت نیز اتفاق نظر دیده نمی‌شود. مثلاً همان‌گونه که گفته شد، هرست و پیترز «فرد فرهیخته» را هدف تعلیم و تربیت می‌دانند، برای عده‌ای «زندگی خوب»^۲ هدف تعلیم و تربیت است؛ عده‌ای «رشد» را هدف تعلیم و تربیت می‌دانند (استندیش^۳، ۱۹۹۹: ۴۱) و برخی دیگر «شهروندی خوب» را غایت تعلیم و تربیت می‌دانند. در آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران نیز اهداف به نحو بسیار کامل و جامع با الهام از آموزه‌های تربیتی دین مبین اسلام در ابعاد مختلف فردی و اجتماعی شامل ابعاد اعتقادی، اخلاقی، سیاسی، فرهنگی، هنری، علمی، اقتصادی و زیستی تعریف شده است (شرکایی اردکانی و همکاران، ۱۳۹۲: ۲۲-۲۰). هدف‌های فوق نشان می‌دهد که آموزش و پرورش یکپارچه مد نظر دست‌اندرکاران نظام تربیتی کشور بوده است.

قرآن کریم هدف از بعثت انبیا را تعلیم و تربیت و تزکیه بشر یاد کرده است «و کسی است که در میان جمعیت درس‌نخوانده، رسولی از خودشان برانگیخت که آیاتش را بر آن‌ها می‌خواند و آن‌ها را تزکیه می‌کند و به آنان کتاب [قرآن] و حکمت می‌آموزد، هر چند پیش از آن در گمراهی آشکاری بودند» (جمعه، ۲). زندگی پیشوایان دینی نیز سرتاسر بیانگر همین مسئله است به طوری که آن‌ها در همه جا به فضایل اخلاقی و تعلیم و تربیت دعوت می‌کردند و خود الگوی زنده و اسوه حسنه‌ای در این راه بودند. سخن گفتن از تربیت با تاکید بر سیره عملی امامان بزرگوار در قرن بیست و یکم، مستلزم آن است که تربیت به صورتی آشکار شود که توان مقاومت در برابر چالش‌های

1-Barrow
2-good life
3-Standish

این قرن را داشته باشد. مفهوم تربیت تنها به ایجاد رفتارها، حالات و افکار معینی در افراد محدود نمی‌شود، بلکه ملاحظه‌های روشی، یعنی شکل ایجاد آن‌ها نیز در مفهوم تربیت مندرج است. پیراستن تربیت دینی از تلاش‌های شبه‌تربیتی یا بدفهمی‌های ما از دین، امکان توفیق تربیت دینی را در برابر چالش‌های این قرن فراهم می‌آورد. نظام تعلیم و تربیت کشور با توجه به نقش مهمی که در این زمینه دارد، می‌تواند بخشی عمده‌ای از بحران‌های پیش روی جوانان، نوجوانان و به طور کلی دانش‌آموزان کشور را با تأسی از رهنمودهای امامان معصوم^(ع) تحت پوشش قرار بدهد و با تعلیم و تربیت صحیح به دانش‌آموزان، آگاهی آن‌ها را در مواجهه با این بحران‌ها افزایش دهد. با توجه به مطالب مطرح شده، مسئله اساسی این پژوهش، بازشناسی آموزه‌های تربیتی امام رضا^(ع) و کاربرد آن‌ها در مواجهه با ویژگی‌های عصر حاضر است. در این مقاله قصد داریم به سه سوال اساسی در راستای هدف این پژوهش پردازیم: الف- اهداف و وظایف تربیت اسلامی ایرانی چیست؟ ب- ویژگی‌های تربیتی عصر حاضر و مسائل مرتبط با آن کدام است؟ ج- عمده‌ترین رهنمودهای تربیتی امام رضا^(ع) و کاربرد آن‌ها در تعلیم و تربیت عصر حاضر چیست؟

۲- روش

این پژوهش به شیوه تحقیق کیفی و از نوع تحلیل محتوایی انجام شده است. با توجه به روش پژوهش، جامعه پژوهش شامل کلیه اسناد، مدارک، منابع و مراجع مرتبط با بازشناسی آموزه‌های تربیتی امام رضا^(ع) و کاربرد آن‌ها در مواجهه با ویژگی‌های عصر حاضر است و کلیه منابع، محتواها و مراجع موجود و در دسترس اعم از کتب، مقالات و گزارش‌های پژوهشی مورد بررسی و تحلیل واقع شده است. داده‌های حاصل از بررسی سه سوال اساسی پژوهش از نوع کیفی بوده، بنابراین با ملاحظه ماهیت داده‌ها به طبقه بندی، تحلیل، استدلال و استنتاج منطقی آن‌ها پرداخته شده است.

۳- یافته‌ها

پاسخ سؤال اول پژوهش؛ اهداف و وظایف تربیت اسلامی-ایرانی چیست؟

نظام آموزش و پرورش عظیم‌ترین سازمان و تشکیلات هر جامعه است که رسالت بسیار مهمی در زمینه شکوفایی و بروز استعدادهاى بالقوه دانش‌آموزان دارد. نقش شگفت‌انگیز تعلیم و تربیت در زندگی انسان، بر هیچ خردمندی پوشیده نیست و تاکنون هم ضرورت آن مورد تردید قرار نگرفته است؛ چرا که تعلیم و تربیت صحیح می‌تواند فرد را به اوج ارزش‌ها برساند و اگر غلط افتد، وی را به سقوط می‌کشاند. آموزش و پرورش یک فرایند است؛ فرایندی که در آن مربی سعی می‌کند رشد متربی را تسهیل کند. در این فرایند اهدافی ارزشمند انتخاب می‌شود و مربی و متربی در تعامل با هم می‌کوشند که به آن اهداف برسند. فعلیت یافتن قوای انسان کامل، محوریت‌یافتن ابعاد مختلف وجود آدمی حول محور انسانیت و بروز مقام عدل در مملکت وجودی شخص تنها با تعلیم و تربیت صحیح میسر می‌شود. نظام آموزش و پرورش، مهم‌ترین و اساسی‌ترین مکانی است که قادر است روحیه خلاقیت، ابتکار، خودباوری و اعتماد به نفس را در نسل نوجوان و جوان شکوفا سازد. اهداف تعلیم و تربیت که در جهت پیاده کردن احکام و قوانین اسلام و قرآن در جامعه اسلامی است، مسلماً با غایت و نهایتی که برای خود پیش‌بینی کرده، اگر با ویژگی‌های اهداف همراه باشد، موفق خواهد بود.

از نظر قرآن، انسانی سعادت‌مند است که خدا را عبادت کند و به او نزدیک شود و انسان کامل کسی است که به قرب الهی دست یابد. محورهای کلی اهداف تربیتی در رابطه با خداوند در معرفت خدا، ایمان به او، تقوای الهی، عبودیت و احساس تکلیف و شکرگزاری است. اسلام انسان را جانشین خدا در زمین می‌داند و در صدد ارائه نظامی است که با در نظر گرفتن تمام جوانب وجود او (عقل، جسم، ابعاد فردی و اجتماعی)، انسان صالح و شایسته تربیت کند و برای رسیدن به این اهداف نیاز به نظام اسلامی

است. آموزش و پرورش می‌تواند با توجه به ساختار وجودی انسان و با توجه به مبانی انسان‌شناختی اهداف خود را ترسیم کند و در جهت تحقق آن‌ها به تربیت متخصصان، تولید دانش و تربیت انسان‌های نقاد و متفکر بپردازد و تحویل جامعه بدهد (دفتر همکاری حوزه و دانشگاه، ۱۳۷۶: ۳۰). تعلیم و تربیت‌رشد همه‌جانبه شخصیت انسان را از طریق تربیت روح، عقل، نفس منطقی، عواطف و حواس هدف خود قرار می‌دهد و تمام جنبه‌های انسان را برای سعادت و کمال برمی‌انگیزد. تحقق اهداف غایی تعلیم و تربیت در اسلام در گرو تسلیم در برابر الله است (بهرام‌پور، ۱۳۷۷: ۹۶). اهداف کلی تعلیم و تربیت اسلامی عبارت است از:

- ۱- اهداف اعتقادی: شامل مجموعه‌ای از اهداف جزئی مانند تقویت ایمان و اعتقاد به مبانی اسلامی و بسط بینش الهی بر اساس قرآن کریم و سنت پیامبر (ص) و امامان معصوم (ع)، پرورش روحیه مبارزه با کفر و شرک و نفاق و همه مظاهر آن‌ها.
- ۲- اهداف اخلاقی: در این زمینه می‌توان به اهداف جزئی مانند ایجاد زمینه لازم برای خودشناسی و خداشناسی، تزکیه و تهذیب نفوس و رشد فضایل و مکارم اخلاقی بر اساس ایمان به خدا و تقوای اسلامی، پرورش احساس کرامت اخلاقی و برانگیختن عزت نفس، پرورش روحیه نظم و انضباط اشاره کرد.
- ۳- اهداف علمی و آموزشی: در این راستا اهداف جزئی مانند تقویت روحیه حقیقت‌جویی، تعقل و تفکر، مطالعه، بررسی، تعمق، تحقیق، نقادی و ابتکار در تمام زمینه‌های اسلامی، تقویت روحیه تعلیم و تعلم، تعمیم آموزش برای تمام افراد لازم‌التعلیم و محو بی‌سوادی، آموزش علوم و فنون و مهارت‌های مورد نیاز فرد و جامعه مورد توجه قرار می‌گیرد.
- ۴- اهداف فرهنگی و هنری: این اهداف شامل مواردی از جمله شناخت، پرورش و هدایت ذوق و استعدادهای هنری و زیباشناسی، شناساندن زیبایی‌هایی جهان آفرینش،

بازشناسی آموزه‌های تربیتی امام رضا^(ع) و کاربرد آنها در عصر حاضر ❖ ۷۵

❖ سال پنجم: شماره ۲۰ زمستان ۱۳۹۶

شناساندن هنر اسلامی و هنرهای ملی و جهانی سالم و پرورش روحیه حفظ میراث هنری و تاریخی، شناخت و شناساندن ادب فارسی، شناساندن فرهنگ و آداب و سنن مطلوب جامعه اسلامی ایران به منظور حفظ و ترویج آن‌ها و دفع سنن و رسوم منحط و خرافی، شناساندن تاریخ و فرهنگ و تمدن اسلام، ایران و کشورهای اسلامی است.

۵-اهداف اجتماعی: شامل اهداف جزئی مانند پرورش روحیه پاسداری از قداست و استواری بنیان و روابط خانواده بر پایه حقوق و اخلاق اسلامی، پرورش روحیه تحقق بخشیدن به قسط و عدالت اجتماعی و اقتصادی اسلام و پاسداری از آن، پرورش روحیه اخوت ایمانی و تعاون اسلامی، همبستگی ملی و فرهنگی و تقویت و تحکیم آن، پرورش روحیه احترام به قانون و التزام به خیر و امر به معروف و نهی از منکر، تقویت روحیه گذشت، فداکاری و ایثار، پرورش روحیه متفاوت در برابر تبلیغات سوء از طریق دادن آگاهی درست و تامین رشد و استقلال فکری است.

۶-اهداف سیاسی و نظامی: در این زمینه می‌توان به مواردی از جمله تربیت روحیه پذیرش حاکمیت مطلق خدا بر جهان و انسان و آشنایی با روش‌ها و شیوه‌های اعمال این حاکمیت در جامعه براساس اصل ولایت فقیه، ایجاد روحیه اعتقاد به ائتلاف و اتحاد و تلاش در جهت تحقق الفت وحدت فرهنگی، سیاسی، نظامی و اقتصادی مسلمین و تعهد برادرانه نسبت به همه مسلمان و حمایت از مستضعفان جهان، آموزش فنون دفاع غیر نظامی و نظامی و ورزش‌های رزمی و پرورش سلحشوری اشاره کرد.

۷-اهداف اقتصادی: این اهداف شامل مواردی مانند توجه به اهمیت رشد اقتصادی، شناخت و شناسایی ارزش و قداست کار و معاش حلال و پرورش روحیه مبارزه با بیکاری، بطالت و مشاغل کاذب، ایجاد آمادگی و توانایی به تناسب سن، جنس، استعداد و علاقه در جهت اشتغال مولد در بخش‌های کشاورزی، صنعت و خدمات،

شناخت و شناساندن احکام اقتصادی اسلام و پرورش روحیه عمل به آنهاست. ۸- اهداف زیستی: در این زمینه می‌توان به مواردی مانند تأمین سلامت جسمی و روانی از طریق فراهم‌ساختن لوازم، شرایط و محیط مناسب برای تربیت بدنی، ورزش و تفریحات سالم، آموزش و مراعات بهداشت فردی و جمعی، پرورش روحیه توجه به ورزش و بهداشت جسمی و روانی به عنوان زمینه‌ای برای رشد معنوی انسان اشاره کرد (شرکایی اردکانی و همکاران، ۱۳۹۲: ۲۲-۲۰).

بر این اساس می‌توان گفت در جمهوری اسلامی ایران تعلیم و تربیت با الهام از آموزه‌های تربیتی دین مبین اسلام و امامان معصوم^(ع) در راستای اهداف و وظایفی همچون اعتقادی، اخلاقی، سیاسی، فرهنگی، هنری، علمی، اقتصادی و زیستی است. هدف‌های فوق نشان می‌دهد که تعلیم و تربیت یکپارچه مد نظر دست اندرکاران نظام تربیتی کشور بوده است.

پاسخ سوال دوم پژوهش؛ ویژگی‌های تربیتی عصر حاضر و مسائل مرتبط با آن کدام است؟

در عصر حاضر، هر روز تغییرات جدیدی در ابعاد آموزشی، تربیتی، سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و... در حال ظهور است. تغییراتی که به طور طبیعی ویژگی‌های مثبت و منفی را نیز با خود همراه دارد. در این پژوهش با توجه به اهمیت و میزان تاثیرات، چند مورد از ویژگی‌های منفی و مسائل آن به صورت اختصاصی مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرد.

الف- پیامدهای جهانی شدن: رهبر انقلاب اسلامی در دیدار نخبگان علمی جوان، موضوع «جهانی شدن» و توصیه آمریکایی‌ها و اروپایی‌ها به ایران برای پیوستن به «خانواده جهانی» را نمونه بارزی از بازتولید فرهنگ وابستگی دانستند و خاطر نشان کردند: «جهانی شدن معنای دیگری دارد. جهانی شدن یعنی زیر بار فرهنگی که چند

قدرت بزرگ توانسته‌اند بر اقتصاد دنیا، بر سیاست دنیا، بر امنیت دنیا تحمیل بکنند [رفتن]؛ زیر بار این سیاست رفتن، در این قالب خود را جا کردن؛ این معنای جهانی شدن از نظر آن‌هاست. وقتی می‌گویند جهانی بشوید، وقتی می‌گویند وارد خانواده جهانی بشوید معنایش این است؛ این همان وابستگی است، فرقی نمی‌کند» (خامنه‌ای، ۱۳۹۵).

از پیامدهای منفی امروزه، موضوع جهانی شدن و یکسان سازی فرهنگی است؛ تا فرهنگ غرب را در همه دنیا جا بیندازند. اگر فرهنگ غرب در دنیا تثبیت شود معنی آن این است که همه ارزش‌های بومی به نفع ارزش‌های غربی از بین می‌رود و دین و اعتقادات بومی تحت فشار و تغییر قرار خواهد گرفت. در جهانی شدن دین و تفکر مردم تحت فشار سکولاریزم و نسبی‌گرایی واقع می‌شود (رفیع پور، ۱۳۷۸: ۵۶) این پیامدها، تربیت دینی و اصول و ارزش‌های مطلق دینی را تحت فشار قرار می‌دهد. هجوم ضد ارزش‌های فرهنگ غرب به کشورهای دیگر با هدف مسخ فرهنگ‌های محلی و در واقع بی‌هویت کردن آن کشورهاست. ارزش‌های سنتی و دینی جامعه ما نیز روز به روز دستخوش فرایند جهانی شدن در عصر حاضر قرار می‌گیرد که این وضعیت تهدیدی برای برنامه‌های تربیت دینی در عصر حاضر است (عالی، ۱۳۸۲: ۴۴). از آثار منفی جهانی سازی فرهنگی، فرایند «سکولاریزاسیون» است. این فرایند، کلیه شئون فرهنگی، اجتماعی، اخلاقی یک جامعه اسلامی را دیانت‌زدایی می‌کند. بر اثر جهانی شدن، بسیاری از آموزش‌ها که توسط پیامبران و مربیان و متفکران بزرگ الهی، فرمول‌بندی شده بود، کم‌رنگ شده است؛ زیرا زندگی بیش از پیش تابع تمایل مصرف‌گرایی است. مصرف‌گرایی، مد پرستی و شیء پرستی که توسط تجارت آزاد و جهانی شدن غربی افزایش یافته تمایل به ایمان معنوی و رشد فرهنگی و نیز به‌سازی تفکر و آگاهی انسان را عمیقاً تضعیف کرده است (اسماعیل یصحانی، ۱۳۸۱: ۱۷۳). جهانی شدن، موجب تضعیف هویت‌های ملی می‌شود و تحمیل فرهنگ غرب، از خود بیگانگی، تشدید به هم

ریختگی جوامع جهان سوم و... از نتایج این رویکرد است. در چنین شرایطی شاهد نابودی ارزش‌های ایدئولوژیک، فرهنگی و هویتی جوامع دیگر خواهیم بود (دهشیری، ۱۳۷۹: ۸۵).

ب- کم‌رنگ شدن ارزش‌ها (ناشکبایی در برابر دین، ساخت‌زدایی دینی، سکولاریزاسیون، خدا فراموشی، تمایل نداشتن به ایمان معنوی): عصر حاضر، رستگاری و سعادت بشری را با مفهوم قرارداد اجتماعی به عنوان مبنای اساسی لیبرالیسم پیوند می‌زند، درحالی که سعادت و رستگاری فرد و جمع از نظر اسلام در چارچوب ارزش‌ها و هنجارهای دینی مورد توجه قرار می‌گیرند. در عصر حاضر با ترویج نظام ارزشی خاص، مقوله دین را به چالش وا می‌دارد و تهدیدی که از این جنبه متوجه تربیت دینی و اسلامی است، این است که بسیاری از آموزه‌های دینی مطلق هستند و در صورت غلبه تربیت لیبرالیسم از بین خواهند رفت (سجادی، ۱۳۸۱: ۴۲۷).

ج- گرایش به ساخت ادیان انسانی: در دهه‌های گذشته فرقه‌هایی خودساخته به وجود آمده بود که پیروان آن‌ها از آیین‌ها، مناسک و آموزه‌هایی نظیر آنچه در ادیان رسمی وجود دارد، تبعیت می‌کنند. این گونه فرقه‌های مذهبی انسان ساخته، غالباً در کشورهای مدرن غربی گسترش پیدا کرده‌اند. دلایل این امر، بحران‌های هویتی و معنوی است که خلأی را به وجود آورده‌اند که زمینه را برای رشد و گسترش آن‌ها فراهم کرده است (شمشیری، ۱۳۸۷: ۶۸).

د- اسراف و مصرف‌گرایی: یکی از اموری که انسان در زندگی دنیایی خود روزانه برای حفظ حیات خود با آن مواجه است، مسئله معاش، مصرف و بهره‌مندی از نعمت‌های دنیاست. در کشور ما که ارزش‌های الهی و مذهبی وجود دارد، مصرف‌گرایی به دلیل همراهی با فرهنگ مادی افراطی، همه ارزش‌های معنوی و روحانی را تحت شعاع خود قرار داده و جامعه را به این ارزش‌ها بدبین نموده و ظاهرگرایی، تجمل و

تظاهر مادی را گسترش داده است (کریمی، ۱۳۹۱: ۱۱۰). مصرف‌گرایی نوین از اواخر قرن نوزدهم با شعار «بگذار مرزها آزاد باشند» شروع شد و در نیمه اول قرن بیستم به اوج خود رسید. مردم در این پارادایم به مصرف به صورت امری که بر مبنای خواست آن‌هاست نگاه می‌کنند و فقط بر مبنای رفع نیاز نیست. آنان چیزهایی را می‌خواهند بخرند که بر اثر تبلیغات از طریق فیلم‌ها، مطبوعات، صدا و سیما و شیوه‌های تبلیغاتی دیگر در ذهن نقش می‌بندد (باکاک، ۱۳۸۱: ۳). مصرف‌گرایی آثار متعدد و گوناگون اقتصادی، سیاسی، روانی و به ویژه جامعه‌شناختی را در جامعه بر جا می‌گذارد. از آثار جامعه‌شناختی مصرف‌گرایی می‌توان به تبدیل ثروت به مصرف، به ارزش و غلبه آن بر دیگر ارزش‌ها، نمایش ثروت، شکاف طبقاتی و نابرابری اجتماعی، احساس محرومیت و... نام برد. مصرف‌گرایی یکی از مؤلفه‌های سبک زندگی غربی است.

ه- **بحران خانواده:** خانواده‌های امروز به دنبال تغییر در الگوهای اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و نظایر آن، دچار بحران‌های مختلفی شده‌اند. تغییر الگوها، بالا رفتن میزان مصرف در خانواده‌ها، ناهماهنگی بین میزان درآمد و هزینه‌ها و همچنین گسست نسل‌ها، باعث پیدایش بحران در این نهاد شده است. منظور از «گسست نسل‌ها» تفاوت ارزشی بین دیدگاه‌های اولیاء و فرزندان است. مواردی از قبیل رشد جمعیت، مسئله اقتصادی، اختلاف والدین با یکدیگر، تنش‌های سیاسی و اجتماعی، در ایجاد بحران نقش دارند که در صورت کنترل نکردن آن، این بحران به نسل‌های بعد و ابعاد مختلف خانواده منتقل خواهد شد. یکی از نمودهای بحران خانواده، در ازدواج‌های ناموفق و متلاشی شده منعکس است. این امر موجب می‌شود تا نظم عاطفی کودک در خانواده با مشکل مواجه شود، بزهکاری افزایش یابد، ترک تحصیل و جدا شدن از خانواده افزایش یابد و به طور کلی رفتارهای نابهنجار در خانواده گسترش یابد، به طوری که دنیای صنعتی بیش از جهان سوم با این وضعیت روبه‌روست (بهشتی‌پور، ۱۳۹۱: ۳۵)

و- **تک فرهنگی و از بین رفتن فرهنگ‌های بومی:** همزمان با مقوله جهانی شدن مسئله نگران‌کننده، رشد تک فرهنگی جهانی است؛ فرهنگی که از سوی رسانه‌های جهانی غرب و شبکه‌های روابط عمومی آن‌ها تبلیغ می‌شود. فرهنگی که به مردم دیکته می‌کند که چه بپوشند، چه بخورند، چگونه زندگی و چگونه فکر کنند (Yang, 2001: 14). یکی از ابعاد جدال بین فرهنگ انقلاب اسلامی ایران و فرهنگ جهانی‌سازی آمریکایی، در معناسازی فرهنگی است. فرهنگ، گاه به عنوان یک نظام معنادهنده تعریف می‌شود. در این معنا، فرهنگ در پی کنترل دیگران است و برای دستیابی به این امر، فرهنگ آمریکایی می‌کوشد تا ارزش‌های همسو و همگن با آمریکا را در کشورهای اسلامی از جمله ایران ترویج کند (شیرودی، ۱۳۹۰: ۹۹).

ز- **تغییر نظام‌های ارزشی، تزلزل خانوادها، ترویج بی بندوباری و بحران هویت:** معمولاً سرلوحه همه رفتارهای خانواده سنتی و ارزشی، محبت و فداکاری و از ویژگی‌های آشکار این خانواده‌ها، رسیدن اعضای آن به احساس آرامش و سلامت روانی است. در مقابل، تأثیری که تمدن، فناوری، ماهواره و اینترنت بر خانواده‌های به اصطلاح مدرن امروزی گذاشته، آن‌ها را با نوعی تنزل ارزشی، تزلزل بنیان خانواده و کاستی و سردی در روابط و مناسبات روبه‌رو کرده است. در نتیجه، دوام و پایداری آن‌ها دستخوش تهدیدهای جدی قرار گرفته است (اسفندیار، ۱۳۸۶: ۸۶). با توجه به پیشرفت فناوری ماهواره‌ای و گسترش رسانه‌ای و آماده شدن بستر تبادل فرهنگی در دهکده جهانی، تحقیقات مؤید آن است که این پدیده می‌تواند به «بحران هویت» دامن بزند. تحولات عصر فناوری اطلاعات و جهانی‌شدن رسانه‌ها، تهدیدی جدی برای هویت دینی، ملی و فرهنگی جامعه دینی ما به حساب می‌آید. الوین تافلر، نویسنده و منتقد اجتماعی می‌نویسد: «تکنولوژی ماهواره‌ای و دیگر رسانه‌های جدید، فرهنگ ملی را از

هم می‌پاشند» (عطاران، ۱۳۸۱: ۸۰). پاستر^۱ معتقد است: «آنچه در فناوری عصر دوم رسانه‌ها، یعنی عصر اینترنت، پست الکترونیکی و ماهواره مهم است، دگرگونی گسترده فرهنگ، هویت فرهنگی و روش جدید ساخته شدن هویت‌هاست» (پاستر، ۱۳۷۸: ۵۲).

ح- کاهش تأثیرپذیری فرزندان از والدین: برخی پایگاه‌های اینترنتی به فرزندان یاد می‌دهند که به نصایح و صحبت‌های والدین خویش اهمیت ندهند و به بهانه‌های مختلف از جمله قدیمی بودن این سخنان و حضور در عصر فضای مجازی و دیجیتال در مقابل آنان بایستند. همچنین به نوجوانان آموزش می‌دهند که چگونه به اهداف خود دست یابند و به چیزی که می‌خواهند، خارج از قواعد خانواده برسند. اینترنت به آنان تعلیم می‌دهد که چطور مطالبات خود را از پدر و مادر درخواست و از چه طریقی شانه از زیر بار خواسته‌های والدین خویش خالی کنند. فضای مجازی به آنان یاد می‌دهد که فقط به حرف‌های به اصطلاح امروزی گوش دهند و بر هدفی که مقصودشان است، اصرار ورزند. برخی صفحات وب در اینترنت راهکارهای مخالفت با والدین و فرهنگ فرزندان سالاری را به آنان تعلیم داده، در پاره‌ای اوقات به طور غیرمستقیم خشونت علیه والدین را نیز توصیه می‌کنند (نجفی، ۱۳۸۷: ۱۵).

پاسخ سوال سوم پژوهش؛ عمده‌ترین رهنمودهای تربیتی امام رضا^(ع) و کاربری آن‌ها در عصر حاضر چیست؟

الف- مناظرات امام رضا^(ع) با ادیان مختلف؛ الگویی برای وحدت امت اسلامی در

ارتباط با ویژگی جهانی شدن، تک‌فرهنگی و از بین رفتن فرهنگ‌های بومی در عصر امام رضا^(ع) نیز جهانی شدن و به بیان دیگر آوازه جهانی علم و دانش آن حضرت با تشکیل مجالس مناظره با هر آن کسی که کمتر امیدی به غلبه او بر امام می‌رفت، به نوعی وجود داشت و برگزاری مناظره با ادیان و ملل مختلف نیز از جمله

همین تدابیر است. در این راستا ایجاد فرصت مناسب برای طرح ایده‌ها، افکار و گفتمان منطقی در باره عقاید اسلامی و مجالی برای تبلیغات اسلامی حتی در دورترین مناطق جهان از طریق پیروان و اصحاب از اندیشه‌های و خصوصیات طلایی عصر امام رضا^(ع) می‌باشد. جهان امروز دستخوش حوادث و جنگ‌های خونینی به خصوص در کشورهای اسلامی است و حال آن که مناظرات امام رضا^(ع) در عصر خود با سران ادیان مختلف نشان می‌دهد که بینش سیاسی ایشان بسیار برجسته و منحصر به فرد بود و قطعاً استفاده از رهنمودهای ایشان در مناظراتشان، نقش موثری در حل مشکلات جهانی ایفا خواهد کرد. بنابراین در عصر جهانی شدن با تمامی ویژگی‌های منفی آن؛ مناظرات امام رضا^(ع) با ادیان مختلف می‌تواند الگویی برای وحدت امت اسلامی باشد. با توجه به این واقعیت که جهانی شدن خود تلاشی برای ایجاد نوعی وحدت زبان است، کشورهای اسلامی باید توجه بیشتری به ارائه گفتمانی متناسب با نیازهای انسان در دوره معاصر که عصر پیشرفته‌ای عظیم است، داشته باشند. به نظر می‌رسد در الگوهای حاضر مرتبط با گفتمان، معایب و ایراداتی خاص وجود دارد که ناشی از این واقعیت است که این الگوها به تمامی ساخته و پرداخته بشر هستند. با استفاده از ویژگی‌های گفتمان جهانی و الهی بر اساس الگوی منسجم مناظره‌های حضرت و با توجه به تجزیه و تحلیل گفتمان‌های امام رضا^(ع) با رهبران مسیحی، یهودی و زرتشتی می‌توان از آن برای مواجهه با ویژگی‌های منفی، غیر ارزشی و تهدیدکننده باور و فرهنگ دینی کشورهای مسلمان استفاده کرد (قنسولی و همکاران، ۱۳۹۱: ۹۲-۹۳). به طور کلی باید گفت در مواجهه با پدیده جهانی شدن، ما باید ضمن تلاش برای جهانی ساختن اسلام و تحقق عملی اصل یازدهم قانون اساسی^۱ و بهره‌گیری از پیامدهای مثبت جهانی شدن، به سمت پیشرفت و تکامل حرکت

۱. به حکم آیه کریمه «ان هذه امتکم امه واحده و أنا ربکم فاعبدون» همه مسلمانان یک امتاند و دولت جمهوری اسلامی ایران موظف است سیاست کلی خود را بر پایه اعتلاف و اتحاد ملل اسلامی قرار دهد و کوشش به عمل آورد تا وحدت سیاسی، اقتصادی و فرهنگی جهان اسلام را تحقق بخشد.

کنیم و بتوانیم با تأکید بر غنای فرهنگ دینی و ملی خود از خطرات و آفات این پدیده مصون بمانیم.

ب- تربیت اعتقادی-ایمانی در ارتباط با ویژگی کم‌رنگ شدن ارزش‌ها، ضعف هویت دینی، کم‌رنگ شدن ارزش‌ها و گرایش به ساخت ادیان انسانی و آسیب‌های اخلاقی؛ در فرهنگ رضوی توجه ویژه‌ای به رشد و تربیت دینی و ایمانی شده است. به‌ویژه برخی موارد مورد تأکید قرار گرفته است:

۱- ایجاد محبت اهل بیت در دل کودکان و نوجوانان: امام رضا^(ع) می‌فرمایند: «مبادا دوستی آل محمد^(ص) را به اتکای اعمال صالح از دست بدهید، زیرا هیچ کدام از این دو، به تنهایی پذیرفته نمی‌شود» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۷۸: ۳۴۸). همچنین در بیانی دیگر امام رضا^(ع) می‌فرمایند: «مؤمن، مؤمن واقعی نیست، مگر آن که سه خصلت در او باشد: ۱- سنتی از پروردگارش ۲- سنتی از پیامبرش و ۳- سنتی از امامش. اما سنت پروردگارش، پوشاندن راز خود است، اما سنت پیغمبرش، مدارا و نرم رفتاری با مردم است، اما سنت امامش صبرکردن در زمان تنگدستی و پریشان حالی است» (کلینی، ۱۳۸۱، ج ۳: ۳۳۹). این گفتار گویای همین نکته است که نباید به اتکای دوستی اهل بیت، «عمل صالح» را رها کرد. البته با همه اهمیتی که برای محبت اهل بیت و ایجاد آن در دل بچه‌ها قائلیم، باید از یک سو نگرانی هم پرهیز کرد و پرهیزشان داد. یعنی آمیختن «محبت» به «عمل»، کار اصلی ماست تا صرف محبت و عشق به اهل بیت (منهای عمل، تقوا و تبعیت) غرور برای محبان نیاورد.

۲- شناساندن امام زمان به مردم: امام رضا^(ع) در بیان ضرورت و جایگاه امام، چنان استوار و هدفمند بودند که مقصد اصلی آن حفظ اندیشه شیعه و مبارزه با اندیشه‌های انحرافی بود (نوروزی و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۹۲). امام رضا^(ع) در هر فرصتی سعی داشت به معرفی آن امام بزرگوار بپردازد. امام به دعبل خزایی فرمود: ای دعبل امام بعد از من فرزندان محمد، بعد از محمد فرزندش علی، پس از علی فرزندش حسن و بعد از او فرزندش حجت قائم است که در زمان غیبت، ظهورش را انتظار می‌کشند و وقتی ظاهر

شد، همه تسلیم فرمان او هستند. اگر از دنیا جز یک روز باقی نمانده باشد خداوند آن روز را آن قدر طولانی خواهد کرد تا او ظهور کند و زمین مالا مال از ظلم و جور را پر از عدل و داد نماید» (ابن بابویه، ۱۴۰۴ق، ج ۲: ۲۶۵).

۳- ترویج فرهنگ حق باوری (حق پویی): در دوران آخرالزمان همه چیز مشتبه می‌گردد، در این وضعیت مشتبه و آلوده به شبهات، مؤمنان و متعهدان به امام (عج) باید مسیر حق را تشخیص دهند و در مسیر آن حرکت کنند. در تربیت انسان منتظر، باید او را به گونه‌ای پرورش داد که به دنبال حقایق باشد. از منظر امام رضا^(ع) حق، پذیرش توحید و حقانیت انبیا از آدم تا خاتم و تصدیق همه امامان در جایگاه جانشینان رسول خدا^(ص) است. در یک کلام حق، پذیرفتن اصول دین است، آن گونه که قرآن و اهل بیت بیان می‌کنند (ابن بابویه، ۱۴۲۶ق، ج ۱: ۱۲۰-۱۲۵).

۴- تقویت دین داری در جامعه: عبدالسلام بن صالح هروی گوید از امام رضا^(ع) شنیدم که چنین می‌فرمود: خداوند رحمت کند کسی را که امر ما را زنده بدارد، عرض کردم: چگونه امر شما را زنده بدارد؟ حضرت فرمودند: علوم ما را فرا گیرد و به مردم بیاموزد، زیرا اگر مردم بر آن گفتار نیک اطلاع می‌یافتند، از ما پیروی می‌کردند (ابن بابویه، ۱۴۰۴ق، ج ۱: ۳۰۷). امر دین به معنای مجموعه‌ای از آموزه‌های اجتماعی دین است. امام رضا^(ع) می‌خواهد که دین توسط مردم زنده نگه داشته شود، بنابراین باید دقت کرد که آن‌ها را به گونه‌ای تربیت کرد که مفاهیم و آموزه‌های دین را به خوبی بدانند و به احیا و نشر آن نیز بپردازند.

۵- ایجاد فضای مساعد تربیتی در جامعه: امام رضا^(ع) در زمان خود با وجود حکامی چون مأمون با تدابیر خود، فضای مطهری را برای نشر فرهنگ اسلام به وجود آورد. زهد و پرهیزکاری امام بود که این فضای مطهر را به وجود آورد؛ یکی از روش‌های امام امر به معروف بود که پیوسته آن را به اصحاب سفارش می‌کردند و می‌فرمودند: «إِذَا أُمَّتِي تَوَاكَلَتْ

الْأَمْرَ بِالْمَعْرُوفِ وَ التَّهْيِ عَنِ الْمُنْكَرِ فَلْيَأْذَنُوا بِبِقَاعِ مِنَ اللَّهِ تَعَالَى؛ هر گاه امت من امر به معروف و نهی از منکر را ترک کنند، باید در انتظار عذاب پروردگار باشند» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۵: ۵۹). امام نه تنها مردم را به امر به معروف و نهی از منکر دعوت می‌کرد، بلکه خود نیز به اجرای این فریضه الهی می‌پرداخت تا فساد و فحشای دشمن را خنثی کند.

۶- تقویت حسن ظن به خدا در فرزندان: امام رضا^(ع) می‌فرمایند: «به خداوند خوش‌بین باش، زیرا هر که به خدا خوش‌بین باشد، خدا با گمان خوش او همراه است و هر که به رزق و روزی اندک خشنود باشد، خداوند به کردار اندک او خشنود باشد و هر که به اندک از روزی حلال خشنود باشد، بارش سبک و خانواده‌اش در نعمت باشد و خداوند او را به درد دنیا و دوایش بینا سازد و او را از دنیا به سلامت به دارالسلام بهشت رساند» (ابن شعبه، ۱۳۷۶ق: ۴۴۹).

۷- ایجاد ارکان ایمان در دل کودکان و نوجوانان: امام رضا^(ع) می‌فرمایند: ایمان چهار رکن دارد: ۱- توکل بر خدا ۲- رضا به قضای خدا ۳- تسلیم به امر خدا ۴- واگذاشتن کار به خدا (ابن شعبه، ۱۳۷۶ق: ۴۴۵). این فرمایش و تاکید امام^(ع) خود گویای اهمیت این نکته است که متولیان تربیت و والدین کوشش کنند تا ضمن ایجاد بستر و زمینه‌سازی کاشت ایمان قلبی به خدا در فرزندان، جایگاه و اهمیت والای چهار عنصر توکل، رضایت، تسلیم و سپردن کارها به خدا را برای آنها تبیین و تشریح کنند.

۸- ایجاد عادت مطلوب در فرزندان: الإمام الرضا^(ع): «فِي الدَّيْكَ الْأَبْيَضِ خَمْسُ خِصَالٍ مِنْ خِصَالِ الْأَنْبِيَاءِ^(ع) مَعْرِفَتُهُ بِأَوْقَاتِ الصَّلَاةِ وَالْغَيْرَةِ وَالسَّخَاءِ وَالشَّجَاعَةِ وَكَثْرَةُ الطَّرِيقَةِ؛ امام رضا^(ع) می‌فرمایند در خروس سفید پنج خصلت از خصلت‌های پیغمبران است؛ شناخت اوقات نماز، غیرت، سخاوت، شجاعت و آمیزش جنسی فراوان (ابن بابویه، ۱۴۰۳ق، ج ۲: ۲۹۸). پنج خصلت مشترک در پیامبران وجود دارد: ۱- شناخت اوقات نماز؛ خروس وقت نمازها را خوب می‌شناسد. در گذشته رادیو و ساعت و این قبیل امکانات نبود. خروس‌ها خبر می‌دادند که وقت نماز است و اعلام وقت‌شان، اطمینان‌آور بود و معنایش این است که اول وقت، نماز بخوانیم. ۲- غیرت و ناموس‌پرستی؛ اگر خروسی دو یا چند مرغ را سرپرستی می‌کند، با نوک زدن و دعوا کردن

نمی‌گذارد خروس دیگر بیاید و با آنان ارتباط پیدا کند. ۳- سخاوت و بخشش؛ خروس سخاوت دارد، وقتی دانه‌هایی را می‌بیند، نوکش را به زمین می‌زند تا یک مرغ بیاید. وقتی مرغ آمد، خودش کنار می‌رود؛ یعنی غیر را مقدم بر خود می‌داند. ۴- شجاعت؛ وقتی دو تا خروس با هم می‌جنگند، هیچ کدام فرار نمی‌کنند و اگر دو یا چند خروس در اطراف آن‌ها وجود داشته باشند، ممکن نیست بگذارد آن‌ها دخالت کنند، شجاعت دارد و مقاومت می‌کند. ۵- زیاد انجام دادن مجامعت؛ «کثرة الطروقة» یعنی آداب معاشرتش با مرغ‌ها زیاد است، نه این که با مرغ‌ها زیاد مجامعت دارد؛ یعنی با آن چند مرغی که تحت نظارت اوست، به درستی برخورد می‌کند و به این معناست که انسان نباید فقط در فکر کار دنیا باشد؛ فکر آسایش همسر و فرزندان، تفریح و رفاه آن‌ها هم باشد. اگر اهل خانه، خواسته‌ای داشتند، نگوید حوصله ندارم، خسته‌ام؛ کودک، خستگی و مشکلات شما را نمی‌فهمد، او محبت می‌خواهد.

ج- کاربست‌های تربیتی و عملی امام رضا^(ع) در ارتباط با ویژگی اسراف و مصرف‌گرایی

مصرف به خودی خود پدیده‌ای مذموم نیست و اسلام نیز مسلمانان را برای تأمین نیازهای زندگی تشویق می‌کند اما مصرف‌گرایی و هدف قرار دادن مصرف، آثار منفی داشته و هم‌سو با مفاهیمی چون اسراف، تبذیر و اسراف بوده و از دید اسلام مذموم شمرده شده است. اسلام دین اعتدال و میانه‌روی است؛ از طرفی امر به اصلاح مآل و صرف آن در مصارف شخصی در حد کفاف و شئون افراد کرده و از طرف دیگر رفتارهای نابهنجار اسراف، تبذیر، اتراف، کنز و ثروت‌اندوزی بر حذر داشته است (محمدی ری‌شهری، ۱۳۸۸: ۱۲). در روایتی که (فضل بن شاذان) از امام رضا^(ع) نقل می‌کند، حضرت ضمن نامه‌ای به مأمون و بیان مسائل مهمی از شریعت به شمارش گناهان بزرگ می‌پردازد و از آن‌ها اسراف و تبذیر را نام می‌برند (فرید، ۱۳۸۶، ج ۳:

بازشناسی آموزه‌های تربیتی امام رضا^(ع) و کاربرد آنها در عصر حاضر ❖ ۸۷

۲۶۴). امام رضا^(ع) نیز برای جلوگیری از اسراف و مصرف‌گرایی کاربست‌های تربیتی و عملی زیر را توصیه می‌کنند:

۱- **ساده‌زیستی:** در سیره رضوی ساده‌زیستی در مقابل تجمل‌گرایی و مصرف‌گرایی مطرح می‌شود و فقط مربوط به خود افراد نیست بلکه زندگی ساده زیستانه و خالی از تجمل خواهد بود که به سه وجه ارتباطی انسان پاسخ صحیح بگوید. علاوه بر آن، ملاک مهم مصرف، نیاز است. امام رضا^(ع) می‌فرماید: «بهترین مال آن است که در راه حفظ آبرو و شرف صرف شود» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۷۵: ۷۷).

۲- **قناعت:** امام رضا^(ع) می‌فرماید: «به آنچه داری راضی باش تا ثروتمندترین مردم باشی» (نراقی، ۱۴۰۶ق: ۳۶۴) و «کسی که جز به روزی زیاد قناعت نکند، جز عمل بسیار برایش کافی نیست» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، باب القناعه، ح ۵: ۲۰۷).

۳- **اعتدال:** درباره بهره‌گیری از نعمت‌های دنیایی، اعتدال به معنی میانه‌روی در مصرف است. امام رضا^(ع) درباره مصارف خانواده، توصیه به اعتدال و میانه‌روی می‌کند و می‌فرماید: «نسبت به مصارف مالی خود و عائلهات معتدل و میانه رو باش» (طبرسی، ۱۴۰۸ق، ج ۱۳: ۳۷۷).

د- **کاربست‌های تربیتی-اخلاقی امام رضا^(ع) در ارتباط با ویژگی بحران خانواده، تغییر نظام‌های ارزشی و تزلزل خانواده‌ها، ترویج بی‌بندوباری و آسیب‌های اخلاقی**

۱- **انتخاب همسر به مثابه زیربنای خانواده:** انتخاب همسر شایسته در سیره رضوی چنان اهمیت دارد که حضرت دستیابی به همسر شایسته را مایه ظفرمندی و سعادت و در مقابل، افتادن در دام همسر ناشایست را مایه گرفتاری می‌شمارند (نراقی، ۱۴۰۶ق: ۲۳۴). در روایت‌های نقل شده از امام رضا^(ع) برای ازدواج و انتخاب همسر شایسته معیارهایی معرفی شده که به تبیین آنها پرداخته می‌شود.

الف- **شناخت زمان ازدواج:** امام رضا^(ع) درباره این موضوع بر غافل نبودن از زمان

مناسب ازدواج تأکید می‌ورزند. حضرت دختر را به میوه‌ای تشبیه می‌کنند که اگر به موقع چیده نشود، تابش خورشید آن را فاسد می‌کند و باد مزه آن را از بین می‌برد (بحرانی، ۱۴۰۵ق: ۲۴).

ب- معیار دیگری که امام رضا^(ع) در امر ازدواج بر آن تأکید کرده‌اند اهتمام به کفویت، ایمان و اخلاق خواستگار است. احراز شرط کفویت در انتخاب همسر (ابن بابویه، ۱۴۰۴ق: ج ۲، ۵۷۸)، ترجیح ملاک ایمان بر میزان توانمندی مالی خواستگار (مجلسی، ۱۴۰۳ق: ج ۱۰۰: ۳۷۲)، نهی از ازدواج با فرد بدخلق (کلینی، ۱۴۰۷ق: ۵۶۳) یا مبتلا به آلودگی‌های اخلاقی چون می‌گساری و شرب خمر (محمدی ری شهری، ۱۳۷۹: ۲۸۱) از توصیه‌های حضرت در این زمینه است. بدیهی است شکل‌گیری بنیان خانواده بر این مبانی، سلامت روانی خانواده را در پی خواهد داشت.

ج- مشورت با افراد آگاه؛ در سیره رضوی در همه عرصه‌ها مشورت با فرد شایسته (ابن بابویه، ۱۴۰۴ق: ج ۴: ۴۰۹) مورد تأکید بوده است؛ به گونه‌ای که در لسان حضرت «هر کسی کاری را از راه آن طلب کند، پایش نمی‌لغزد و اگر بلغزد، چاره آن، او را خوار نگرداند» (مجلسی، ۱۴۰۳ق: ج ۷۸، ۳۵۶).

د- از دیگر توصیه‌های حضرت توجه به زیبایی به مثابه امتیاز و نه اصل زیربنایی است (حرعاملی، ۱۴۰۹ق: ج ۱۵: ۵۸).

۲- حسن برخورد و تعامل با همسر و اعضای خانواده: تکریم و بزرگداشت خدمات

بانوان علاوه بر این که وظیفه انسانی و از سویی مایه دلگرمی و القای روحیه امید در زندگی است، در کلام امام رضا^(ع) نشانه ایمان و موجب قرب به جایگاه پیامبر^(ص) است؛ «أَقْرَبُكُمْ مِنِّي مَجْلِسًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَحْسَنُكُمْ خُلُقًا وَ خَيْرُكُمْ لِأَهْلِهِ؛ نزدیک‌ترین شما به من در روز قیامت کسی است که خوش‌خلق‌تر و برای خانواده خود بهترین باشد» (مجلسی، ۱۴۰۳ق: ج ۶۸: ۳۸۷).

۳- ابراز علاقه و استفاده از عنصر عاطفه در برخورد با اعضای خانواده: حضرت امام رضا^(ع) به عنوان یکی از الگوهای رفتاری، این چراغ راه را با سیره عملی خویش در مسیر حرکت زندگی ما برافروخته‌اند. گاه شب تا صبح در کنار گهواره فرزندشان به مراقبت از این نوزاد می‌پرداختند و گاه در طول روز با این کودک مشغول بازی می‌شدند و گاه محبت خویش را در قالب احترام قرار داده و به منصفه ظهور می‌رساندند و به شهادت تاریخ، اکثر اوقات فرزندشان را با کنیه و القاب نیکو فرا می‌خواندند و گاه محبت خود را در لابه‌لای کلام لطیفانه و نغز به خواهر و الامقام خویش ابراز می‌کردند. امام رضا^(ع) اعتقاد داشتند اگر نسبت به شخصی محبتی دارید آن را آشکار کنید زیرا اظهار دوستی، نیمی از خردورزی انسان است (ابن شعبه، ۱۳۷۶ق: ۴۲۳).

۴- امنیت روانی و اطمینان قلبی: پایه‌های نظام خانواده بر اساس حُسن روابط، سلامت روحی و اطمینان قلبی استوار خواهد شد و این همان است که قرآن می‌فرماید: «هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَاَنْتُمْ لِبَاسٌ لَّهُنَّ» (البقره: ۱۷۸)؛ یعنی هر کدام حافظ امنیت دیگری و مایه زینت و افتخار همسر می‌گردد. کلینی در فروع کافی حدیثی را بدین مضمون از امام رضا^(ع) نقل می‌کند: «هیچ فایده‌ای به کسی نمی‌رسد بهتر از این که برایش بانویی باشد که نگاه کردن به او و مصاحبت با او موجب شادمانی همسر باشد و در غیاب شوهر امانتدار و حافظ حریم خویش و خانواده و اموال شوهر است» (کلینی، ۱۳۸۱، ج ۵: ۳۲۷). از آن جا که مسئولیت امنیت روانی خانواده برعهده زن است و کلیدهای عاطفه و رموز ایجاد روابط قلبی به دست اوست، اسلام از زن انتظاری متناسب با این جایگاه دارد و در واقع چون سعادت و شقاوت خانواده به بانوی خانه وابسته است.

۵- گشایش برای اهل خانه: تأمین معاش حلال و فراهم بودن امکانات زندگی برای

اهل خانه در ایجاد آرامش و افزایش صمیمیت دخالت مهمی دارد. امام رضا^(ع) در روایتی از پیروان خود می‌خواهد برای ایجاد گشایش در زندگی و رفاه اهل خانه بکشند: «صاحبُ التَّعْمَةِ يَجِبُ أَنْ يُوسِّعَ عَلَى عِيَالِهِ؛ افرادی که از نعمتی برخوردارند باید بر زن و فرزند خود گشایش دهند» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۷۵: ۳۳۵). حکمت این تأکید آن است که اهتمام و تکاپو در این خصوص اثری مهم در پیوند عاطفی اعضای خانواده دارد و روابط محبت آمیز افراد خانه را تحکیم و قوت می‌بخشد. در فرهنگ اهل بیت^(ع) یکی از نشانه‌های سعادت انسان این است که بتواند به وضع خانواده خود رسیدگی کند. در این باره نیز هشتمین ستاره درخشان آسمان امامت چنین گوهرفشانی کرده‌اند: يَنْبَغِي لِلرَّجُلِ أَنْ يُوسِّعَ عَلَى عِيَالِهِ لئَلَّا يَتَمَنَّوْا مَوْتَهُ؛ شایسته است مرد بر اهل خانه (از لحاظ مخارج زندگی) گشاده‌دستی کند تا آنان مرگ او را از خداوند درخواست نکنند (ابن بابویه، ۱۴۱۳ق، ج ۲: ۶۸).

۵- کاربست‌های اصولی تربیت فرزندان (اعتقادی، اخلاقی، عاطفی و اجتماعی) از دیدگاه امام رضا^(ع) در ارتباط با بحران هویت، کاهش تأثیرپذیری فرزندان از والدین و آسیب‌های اخلاقی، فرهنگی و اجتماعی عصر حاضر

۱- کاربست‌های تربیت اعتقادی اخلاقی امام رضا^(ع)

امام رضا^(ع) برای تربیت صحیح اخلاقی فرزندان، رعایت برخی نکته‌ها در تعامل با فرزندان را لازم می‌شمارند که این دستورالعمل‌ها از لحظه تولد آغاز می‌شود:

۱-۱. نام‌گذاری نیکو: اساساً در تعالیم اسلام انتخاب نام نیک و شایسته برای فرزند یکی از حقوق مسلم کودک بر والدین است. چرا که انتخاب نام در تعالی شخصیت فرد موثر واقع می‌شود. امام رضا^(ع) فرموده‌اند: «سَمَّهِ بِأَحْسَنِ الْأَسْمَاءِ وَ كُنَّهَ بِأَحْسَنِ الْكُنَى؛ فرزند خود را به بهترین اسم و کنیه نام‌گذاری کن» (فرید، ۱۳۸۶: ۱۴۹). امام هشتم شیعیان نام نیکوی محمد را بر فرزند دلبندش نهاد و از تأثیر این نام نیکو چنین پرده برداشت: «خانه‌ای که در

بازشناسی آموزه‌های تربیتی امام رضا^(ع) و کاربردی آن‌ها در عصر حاضر ❖ ۹۱

آن نام محمد باشد، روز و شب‌شان را با خیر و نیکی به پایان می‌رسانند» (حرعاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۱۵: ۱۲۷).

۱-۲. **نماز خواندن:** امام رضا^(ع) درباره نماز خواندن کودکان می‌فرماید: «پسران باید در سنین هفت سالگی به نماز وادار شوند» (ابن بابویه، ۱۴۱۳ق، ج ۳: ۴۳۶). برای آموزش نماز و چگونگی استدلال به فرزندان مناسب است که بگوییم فرزندان همان‌طور که کسی به ما هدیه می‌دهد، باید از او تشکر کنیم، از خدا هم به خاطر نعمت‌هایش، به وسیله نماز تشکر می‌کنیم.

۱-۳. **آموزش قرآن:** امام رضا^(ع) می‌فرماید: «برای خانه‌های خود، نصیب و بهره‌ای از قرآن (به تلاوت آن) قرار دهید. زیرا هرگاه قرآن در خانه خوانده شود (در رزق و روزی و سایر امور) بر اهل آن گشایش و آسایش قرار داده شود (و خیر و برکت و لذت زندگی در آن بسیار گردد)، و ساکنین آن در معرض ازدیاد و افزایش نعمت باشند و چون در خانه قرآن خوانده نشود فشار و سختی (و گرفتاری در امور دیگر) بر اهل آن رو آورد و خیر و نیکی و برکت آن کاهش یابد و ساکنین آن در کمبود (نعمت و شادی و نشاط) باشند» (آشتیانی، ۱۳۶۳، ج ۲: ۱۰۹).

۱-۴. **کمک به نیازمندان:** امام رضا^(ع) می‌فرماید: «کودک را امر کن تا با دست خود صدقه بدهد اگر چه کم باشد، هر چیزی که برای رضای خداوند داده شود اگر چه کم هم باشد (در نزد خداوند بزرگ است)» (عطار دی، ۱۴۰۶ق: ۶۷۶).

۱-۵. **آموزش تعالیم مذهبی:** از دیگر آموزه‌های سیره رضوی درباره تربیت اعتقادی اخلاقی شایسته فرزندان، جدیت و سخت‌گیری حضرت در آموزش تعالیم مذهبی به آن‌هاست. امام رضا^(ع) در این زمینه می‌فرماید: «اگر جوانی از جوانان شیعه را ببابم که در مقام فراگیری دانش در دین نباشد، پشت او را با تازیانه ملامت و توبیخ یا تنبیه بدنی (در حد ۲۰ تازیانه) می‌کنم تا موازین دینی را که برنامه زندگی اوست، بیاموزد» (نراقی، ۱۴۰۶ق: ۳۳۷).

۱-۶. **آموزش احترام به والدین:** تکالیف فرزندان در قبال والدین در کلام امام هشتم نیکی به والدین و اطاعت از آن‌ها جز در موارد گناه، ایثار و فداکاری در راه آن‌ها (حر

❖ سال پنجم شماره ۲۰ زمستان ۱۳۹۶

عاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۹: ۱۵۵)، قدردانی و تشکر از زحمتهای پدر و مادر (همان، ج ۱۶: ۳۱۳) و پرهیز از موجبات عقوق (هر رنجش و آزردهگیِ خاطر پدر و مادر) (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲: ۲۷۶) برشمرده شده است. همچنین امام رضا^(ع) در توجه به داشتن ادب و حفظ آن می‌فرماید: «وَالْأَدَبُ كَلْفَةٌ فَمَنْ تَكَلَّفَ الْأَدَبَ قَدَّرَ عَلَيْهِ»؛ و ادب داشتن، تحمّل یک مشقّت است، و هر کس با زحمت ادب را نگهدارد، قادر بر آن می‌شود (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۷۸: ۳۴۲).

۲- کاربست‌های تربیتِ عاطفیِ امام رضا^(ع)

۲-۱. مراقبت از کودکان: نوزاد انسان گلی نورسیده است که به تدریج به رشد و شکوفایی می‌رسد. به ویژه در نخستین روزهای زندگی که نوزاد به خاطر بیگانگی با محیط جدید و ضعف و ناتوانی، به مراقبت و توجه افزون‌تر نیازمند است. حکیمه خواهر امام رضا^(ع) گفته است: وقتی که حضرت جواد^(ع) به دنیا آمد، در حالی که بر روی او چیز نازکی مانند پارچه بود، نورش تمام اتاق را روشن کرد و ما به آن نگاه می‌کردیم. آن گاه او را در آغوش گرفتم و آن پرده را از او جدا کردم. در این هنگام امام رضا^(ع) آمدند، در اتاق را باز کردند، جواد^(ع) را گرفتند، در گهواره گذاشتند و به من فرمودند: «یا حکیمه الزمی مهده»؛ حکیمه مراقب گهواره‌اش باش... (نراقی، ۱۴۰۶ق: ۴۱۲).

۲-۲. توجه به سلامتی کودکان و نوجوانان: در سیره تربیتی امام رضا^(ع)، علاوه بر تأکید بر سایر ابعاد، به رعایت بهداشت، تغذیه سالم و نیز عوامل غیرمادی مؤثر در سلامتی مانند صدقه و عقیقه توجه خاص شده است. آن حضرت، در بخشی از مطالبی که برای مأمون نوشت، چنین نگاشت: عقیقه کردن برای پسر و دختر، نام‌گذاری، تراشیدن موهای سر نوزاد در روز هفتم و معادل وزن موها طلا یا نقره صدقه دادن، لازم است. در سخن دیگری به نقل از پیامبر اکرم^(ص) فرمودند: فرزندان را در روز هفتم ختنه کنید؛ زیرا ختنه باعث پاکی بیشتر و رشد سریع‌تر آنان می‌شود (ابن شعبه، ۱۳۷۶ق: ۴۴۲).

۳-۲. رفتار با محبت و احترام با کودکان و نوجوانان: محبت داروی شفابخش

دردها، تسکین‌دهنده قلب‌ها و بهترین راه‌حل مشکلات و ناسازگاری‌های تربیتی است. امام رضا^(ع) از این شیوه مؤثر تربیتی به شکل‌های گوناگون بهره می‌گرفت. گاهی اوج محبت خود را در قالب جمله زیبای «بابی‌انت و امی» (پدر و مادرم به فدایت) نشان می‌داد و زمانی او را در آغوش می‌گرفت، به سینه خود می‌فشرد و می‌بوسید. امیة بن علی نقل می‌کند: در سالی که امام رضا^(ع) حج به جای آورد و سپس به خراسان رفت، من در مکه همراه امام^(ع) بودم و امام جواد^(ع) نیز همراهش بود. جواد^(ع) که خردسال بود، بر دوش موفق (غلام حضرت) طواف داده می‌شد. جواد^(ع) به طرف حجر [اسماعیل] رفت، در آن جا نشست و این امر مدتی طول کشید و از آن جا بر نمی‌خاست. و من نیز نتوانستم ایشان را راضی کنم که از آن جا برخیزد؛ سپس وجود مبارک امام رضا^(ع) به طرف جواد^(ع) آمد و فرمود: برخیز، ای حبیب من. جواد^(ع) فرمود: چگونه برخیزم، در حالی که شما با کعبه چنان وداع می‌کنید که گویا هرگز به سویش باز نمی‌گردید! [برای بار سوم] امام رضا^(ع) فرمود: برخیز، ای حبیب من. جواد^(ع) برخاست (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۴۹: ۱۲۰). از این حدیث شریف درمی‌یابیم، که امام رضا^(ع) در مقابل اصرار جواد^(ع) هرگز به او تندی یا بی‌احترامی نکرد؛ بلکه با جملات محبت‌آمیزی چون «قم یا حبیبی» و صبر و حوصله فرزند خردسالش را قانع کرد.

۴-۲. تشویق کودک: در تربیت، اصل بر تشویق و ترغیب است نه تنبیه و مجازات؛

اما گاهی تنبیه برای متوجه ساختن فرد مورد نیاز است (اسحاقی، ۱۳۸۷: ۱۱۵). امام رضا^(ع) در این باره می‌فرمایند: «روزی حضرت موسی بن جعفر^(ع) در محضر پدرش، امام صادق^(ع) سخنی فرمودند که موجب شگفتی، سُرور و شادی پدر شد. امام صادق^(ع) در مقام تشویق فرزند خود به او فرمودند: ای فرزندم! سپاس خدای را که تو را جانشین و خلف پدران و مایه سرور و بهجت فرزندان و جانشین دوستان قرار داد» (ابن بابویه، ۱۴۰۴، ج ۲: ۱۲۷). در حقیقت امام رضا^(ع) با بیان این حدیث می‌خواهند تشویق کلامی امام صادق^(ع) را مورد توجه قرار دهند که بلافاصله بعد

❖ از کلام فرزندشان مطرح می‌شود تا برای ما الگویی باشد و در تشویق کلامی فرزندانمان مورد اجرا قرار دهیم.

۳- کاربست‌های تربیت اجتماعی امام رضا^(ع)

۳-۱. نظارت والدین بر فرزندان: کودکان و نوجوانان بهره کمتری از تجربه دارند و بدین سبب به نظارت و کمک والدین نیازمندترند. حضرت رضا^(ع) که به سبب ستم فرمانروایان ناگزیر مدتی دور از وطن و خانواده به سر برد، به شکل‌های گوناگون همچون نامه و پیام‌های شفاهی از دور بر وضعیت فرزندش جواد^(ع) نظارت می‌کردند و راهنمایی‌های لازم را به وی ارائه می‌دادند. چنان‌که پیش از رفتن به خراسان درباره فرزندانش آنچه شایسته می‌کرد، سفارش کرد.

۳-۲. تقویت روحیه خوداتکایی در فرزندان: توجه به استقلال و خوداتکایی از نکات مهم تربیتی است. والدین باید ضمن نظارت صحیح و حساب‌شده به تدریج زمینه استقلال و خوداتکایی را در فرزندانشان به وجود آورند و با واگذاری مسئولیت به آن‌ها قدرت اداره زندگی را در آن‌ها تقویت کنند. از نکات بسیار زیبای سیره تربیتی امام رضا^(ع) توجه به این موضوع مهم است. آن حضرت به خوبی برای فرزندش جواد^(ع) آینده‌نگری فرمود و چون می‌دانست فرزندش در نوجوانی مسئولیت بزرگ رهبری جامعه اسلامی را به عهده می‌گیرد، با واگذار کردن مسئولیت‌ها به وی قدرت مدیریت و رهبری را در او تقویت کرد. امام هشتم^(ع)، هنگامی که در مدینه بود، اداره امور خویش را عملاً به فرزندش و انهاد و حضرت جواد^(ع)، با این‌که کودک و نوجوان بود، به خوبی از عهده این امر برآمد. چنان ابن سدر می‌گوید: ... پیوسته حضرت جواد^(ع) با این‌که کودک و نوجوان بود، اداره امور حضرت رضا^(ع) را در مدینه به عهده داشت و به خادمان حضرت امر و نهی می‌کرد و هیچ یک از خدمتگزاران با ایشان مخالفت نمی‌کرد. این سخن بدان معناست که حضرت جواد^(ع) به خوبی مدیریت می‌کرد و آن‌ها با او مخالفت نمی‌کردند.

۳-۳. پرورش روحیه نظافت و پاکیزگی: دین اسلام همواره برای بهداشت و نظافت که از مهم‌ترین راه‌های پیش‌گیری از بیماری‌هاست، اهمیت بسزایی قائل شده است. توصیه و توجه امام رضا^(ع) به مسئله پاکیزگی و نظافت در همین راستاست. این موضوع در سخنان آن حضرت به دو بخش «بهداشت تن» و «بهداشت روان» قابل تقسیم است که در این مجال تن‌ها دو نمونه از رهنمودهای آن حضرت در بهداشت تن یاد آور می‌شویم. امام رضا^(ع) در اشاره به اهمیت بهداشت فردی، یکی از فواید و حکمت‌های وضو را طهارت بدن معرفی می‌کند و می‌فرماید: «خداوند متعال به این دلیل به وضو امر کرده است که بنده او آن‌گاه که در پیشگاه او، به مناجات می‌ایستد، تمیز و پاکیزه گردد» (ابن بابویه، ۱۴۰۴، ج ۲: ۱۰۳). آن حضرت در اشاره به فلسفه غسل نیز فرمودند: «علت غسل جنابت، تمیزی و تطهیر نفس انسان از آلودگی و پاکی جسد از پلیدی‌ها می‌باشد» (ابن بابویه، ۱۳۸۰، ج ۱، ۸۸۸). همچنین امام رضا^(ع) در اهمیت نظافت و پاکیزگی می‌فرمایند: از اخلاق پیامبران، نظافت و پاکیزگی است (ابن شعبه، ۱۳۷۶ق: ۴۴۲).

۳-۴. پرورش صلہ رحم، اظهار دوستی با هم و تقویت حس دوستی در فرزندان: قال الإمام الرضا^(ع): «تَرَاوَرُوا تَحَابُّوا وَ تَصَافَحُوا وَ لَا تَخَاشَمُوا»؛ به دیدن یکدیگر روید تا یکدیگر را دوست داشته باشید و دست یکدیگر را بفشارید و به هم خشم نگیرید (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۷۸: ۳۴۷). همچنین می‌فرمایند: «صِلْ رَجْمَكَ وَ لَوْ بِشَرْبَةِ مِنْ مَاءٍ، وَ أَفْضَلُ مَا تُوصَلُ بِهِ الرَّجْمُ كَفُّ الْأَذَى عَنْهُ»؛ پیوند خویشاوندی را برقرار کنید گرچه با جرعه آبی باشد و بهترین پیوند خویشاوندی، خودداری از آزار خویشاوندان است (ابن شعبه، ۱۳۷۶ق: ۴۴۵). الإمام الرضا^(ع) نیز می‌فرماید: «التَّوَدُّدُ إِلَى النَّاسِ نِصْفُ الْعُقُلِ»؛ دوستی با مردم، نیمی از عقل است (ابن شعبه، ۱۳۷۶ق: ۴۴۳). ایشان در باب اهمیت و پایداری روابط دوستی می‌فرمایند: به دیدار یکدیگر بروید تا دوستی شما استوار گردد (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۲: ۳۴۸). در روایتی دیگر نیز از حضرت امام رضا^(ع) درباره خوشی دنیا سؤال شد. ایشان

فرمودند: وسعت منزل و زیادی دوستان (همان، ج ۷۶: ۱۵۲).

۳-۵. برخورد مناسب با ارباب رجوع و طرف مقابل: امام رضا^(ع) در این خصوص می‌فرماید با سلطان و زمامدار با ترس و احتیاط همراهی کن، با دوست با تواضع، با دشمن با احتیاط و با مردم با روی خوش (همان، ج ۷۸: ۳۵۶). این حدیث خود گویای الگودهی مناسب حضرت درباره نوع و چگونگی برخورد و معاشرت با حاکم، دوست، دشمن و مردم است.

۳-۶. ایجاد روحیه تلاش و کوشش در فرزندان: امام رضا^(ع) در باب روحیه تلاش می‌فرماید: به راستی کسی که در پی افزایش رزق و روزی است تا با آن خانواده خود را اداره کند، پاداشش از مجاهد در راه خدا بیشتر است (همان: ۳۳۹).

۳-۷. پرورش نیکی پنهانی، افشا نکردن بدی دیگران و ایجاد حس امانتداری در دانش‌آموزان: امام رضا^(ع) در باب نیکی پنهان می‌فرماید: پنهان‌کننده کار نیک (پاداش‌اش) برابر ۷۰ حسنه است و آشکارکننده کار بد سرافکننده است و پنهان‌کننده کار بد آمرزیده است (کلینی، ۱۳۸۱، ج ۴: ۱۶۰). ایشان همچنین در بیان موضوع امانتداری و خیانت چنین رهنمود می‌فرمایند: امین به تو خیانت نکرده (و نمی‌کند) و لیکن (تو) خائن را امین تصور کرده‌ای (ابن شعبه، ۱۳۷۶ق: ۴۴۲).

۳-۸. ترویج صرفه‌جویی و دوری از اسراف در دانش‌آموزان: امام رضا^(ع) درباره صرفه‌جویی و دوری از اسراف می‌فرماید: «إِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِعَبْدٍ خَيْرًا أَلْهَمَهُ الْإِقْتِصَادَ وَحُسْنَ التَّدْبِيرِ، وَجَبَّهُ سُوءَ التَّدْبِيرِ وَالْإِسْرَافِ؛ هِرْغَاهُ خَدَاوَنَدُ خَيْرِ بِنْدَاهَايَ رَا بَخْوَاهَدُ بَهْ أَوْ صَرْفَهْ جَوْبِي وَحَسَنُ تَدْبِيرِ عَطَا كُنْدُ وَازِ بِي تَدْبِيرِي وَ اسْرَافِ دُورِش سَازْدُ» (محمّدی ری‌شهری، ۱۳۷۹: ۵۳۶). همچنین ایشان در روایتی در دوری کردن از اسراف می‌فرمایند: به درستی که خداوند تلف کردن مال و پرخواهی را دشمن می‌دارد (ابن شعبه، ۱۳۷۶ق: ۴۴۳).

۳-۹. ایجاد راستگویی در دل کودکان و نوجوانان: امام رضا^(ع) در این باب می‌فرماید: بخیل را آسایشی نیست و حسود را خوشی و لذتی نیست و زمامدار را وفایی نیست و

دروغگو را مروت و مردانگی نیست (همان: ۴۵۰). همچنین می‌فرمایند: «و دوری از گناهان کبیره [لازم است] که آنها عبارت‌اند از: کشتن کسی که خداوند خون او را حرام کرده، زنا، سرقت... دروغ‌گویی، تکبر و اسراف...» (ابن بابویه، ۱۴۰۴ق، ج ۲: ۱۲۷). طبق حدیث گهربار امام رضا^(ع) در نوع برخورد، گفت‌وگوها و به‌خصوص در مقابل و حضور فرزندان باید توجه داشت که با صداقت تمام و به دور از هرگونه دروغ‌گویی و کذب با آنها (فرزندان)، دوستان و دیگران سخن گفت زیرا آنها از رفتار والدین و دیگر اعضا الگوبرداری می‌کنند.

۳-۱۰. توجه به رازپوشی در کارها: امام رضا^(ع) در مورد رازپوشی در کارها می‌فرمایند: «بر شما باد به رازپوشی در کارهاتان در امور دین و دنیا. روایت شده که (افشاگری کفر است) و روایت شده «کسی که افشای اسرار می‌کند با قاتل شریک است» و روایت شده که «هر چه از دشمن پنهان می‌داری، دوست تو هم بر آن آگاهی نیابد» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۷۸: ۳۴۷).

۳-۱۱. تقویت روحیه عفو و گذشت: گذشت از زیباترین خصلت‌های مردان خداجو و انسان‌های به کمال پیوسته است. امام هشتم^(ع) همانند اجداد طاهرین خویش در اخلاق و رفتار از این خصلت را به کار می‌برد و در حدیثی زیبا این موضوع را به پیروانشان فرموده‌اند: «مَا التَّمَّتْ فِتْنَانِ قَطُّ إِلَّا نُصِرَ أَعْظَمُهُمَا عَفْوًا»؛ هرگز دو گروه با هم روبه رو نمی‌شوند، مگر این که نصرت و پیروزی با گروهی است که عفو و بخشش بیشتری داشته باشد (همان: ۳۳۹).

۳- بحث و نتیجه‌گیری

سراسر زندگانی حضرت ثامن الحجج امام رضا^(ع)، مشحون از رهنمودهایی در اخلاق و تعلیم و تربیت است، احتمالاً بی هیچ گونه تردیدی معتقدیم که همه امامان معصوم^(ع) دارای منصب الهی در جهت ارشاد مردم بوده‌اند، لذا راهنمایی‌های آنان مبتنی

بر یک بنیادی الهی و آسمانی است که سزاست بشر برای نیل به سعادت، این ارشادات را الگوهای واجب‌الاتباع برای تمام شئون حیاتی خویش قرار دهد (میرزامحمدی و صحبت‌لو، ۱۳۸۸: ۴۰۱). در عصر حاضر، برای خانواده و فرزندان ما، ویژگی‌های مثبت و منفی وجود دارد که وظیفه همه دست اندکاران حوزه تعلیم و تربیت است تا در گام نخست، دانش‌آموزان را با این ویژگی‌ها آشنا کنند و در گام دوم؛ راه‌حل‌های مقابله با آن را به دانش‌آموزان ارائه دهند تا بتوانند بر مشکلاتی که احتمالاً هم در اهداف و هم در محتوای تعلیم و تربیت اسلامی-ایرانی به وجود خواهد آورد، غلبه کنند. آموزش و پرورش با توجه به جایگاه والایی که دارد می‌تواند با انجام فعالیت‌های مربوط به حوزه خود بر این بحران‌ها غلبه کند و به تأسی از رهنمودهای تربیتی امام رضا^(ع) دانش‌آموزان را از این شرایط بحرانی نجات دهد.

باتوجه به احادیث و روایات و اقوال منقول از امام رضا^(ع)، از دیدگاه ایشان تربیت شامل اعمال فنون مؤثر و دید همه جانبه و هماهنگ به کل شخصیت متربی با لحاظ کردن اصول تربیت و روش‌های آن است. هدف تربیت از نظر امام رضا^(ع) رشد تمام ابعاد وجودی انسان را شامل می‌شود. محیط خانواده، شخصیت فرزندان را شکل می‌دهد. پرورش و هدایت اخلاقی و دینی فراگیران، در مرحله نخست، در نهاد مقدس خانواده شکل می‌گیرد و بارور می‌شود و در دوران مدرسه به ثمر می‌رسد. از این رو، امام رضا^(ع)، والدین را به تربیت صحیح فرزندان توصیه می‌کند و آنان را مسئول اعمال فرزندان خویش می‌شناسد. کودکانی که در خانواده‌های پای‌بند به اصول مذهبی، از همان سنین خردسالی و کودکی، با اصول و مبانی دینی آشنا می‌شوند، به ندرت ممکن است در دوران نوجوانی و بلوغ به انحراف کشیده شوند و نسبت به اقامه نماز و مسائل شرعی و تربیتی بی‌تفاوت باشند. در این میان، نقش تقوا و تدین والدین و مربیان در تربیت و پرورش دینی فرزندان بسیار حائز اهمیت است.

یکی از روش‌های بومی‌سازی توجه به مظاهر فرهنگی، تمدنی و اعتقادی ماست و ما در این مقاله سعی کردیم با توجه به الگو و سیره تربیتی، علمی و عملی امام رضا^(ع) به این موضوع پردازیم. در این پژوهش، به اهداف کلی نظام تعلیم و تربیت و فهرستی از وظایف اصلی آن اشاره شد و این که مهم‌ترین هدف آموزش و پرورش در ایران پرورش عبد صالح است و برای تحقق این آرمان هدف‌های اساسی مانند هدف‌های ایمانی و اخلاقی، هدف‌های فرهنگی، هدف‌های خانوادگی، هدف‌های اجتماعی، هدف‌های سیاسی، هدف‌های دفاعی و نظامی و هدف‌های اقتصادی مورد توجه قرار گرفته است. هدف تشکیل نظام تعلیم و تربیت حراست از مرزهای اعتقادی و حفظ دستاوردها و تبیین ارزش‌های انقلاب در مدارس است. همچنین بیان شد که فعالیت‌های تعلیم و تربیت باید همراه و هم قدم با نظام پرورشی باشد، تا بتواند نسبت به رسالت و نقش خویش و اهداف بنیادی این نهاد جامعه عمل ببوشاند و در ادامه به ویژگی‌های رو در روی دانش‌آموزان در عصر حاضر و مسائل مطرح در این زمینه، نوع بحران‌های پیش روی دانش‌آموزان و بحران‌های تعلیم و تربیت در مقطع کنونی پرداخته شد. همچنین به رهنمودهای تربیتی و راه‌حل‌های مواجهه با ویژگی‌های عصر حاضر با تاکید بر سیره تربیتی امام رضا^(ع) بحث و بررسی شد.

پیشنهادها برای کاربرد یافته‌ها

بر اساس نتایج تحقیق پژوهش حاضر در مورد یکی از مهم‌ترین مسائل بشر یعنی تربیت و سخنان امام هشتم بوده که خودش عامل به گفتار خود بوده است. لذا، پیشنهاد می‌شود همه کسانی که برای تربیت فرزندان خویش دنبال الگو و سرمشق هستند، ضمن سرمشق قرار دادن امام رضا^(ع) در تمام زمینه‌های زندگی با روش‌های تربیتی آن امام بزرگوار آشنا شوند و از آن‌ها استفاده کنند. برنامه‌ریزان تربیتی و درسی در تمام سطوح آموزشی لازم است با عنایت به نتایج پژوهش برای تهیه دستورالعمل‌ها، کتاب‌ها، اقدام و

❖ سال پنجم
شماره ۲۰ زمستان ۱۳۹۲

دانش‌آموزان را با رهنمودهای تربیتی امام رضا^(ع) آشنا کنند. در کتاب‌های درسی به وجوه شخصیتی و تربیتی ایشان و سایر امامان معصوم^(ع) بپردازیم تا دانش‌آموزان از دایره شناخت ایشان دور نباشند. استفاده از هنر هفتم و رسانه ملی در ساخت آثاری برای تبیین سیره علمی، عملی و تربیتی امام رضا^(ع) برای دانش‌آموزان. در تحقیقات آینده، ابعاد مختلف تربیت از جمله تربیت اخلاقی، سیاسی، اجتماعی و حرفه‌ای از دیدگاه امام رضا^(ع) بررسی و مورد پژوهش واقع شود. پیشنهاد می‌شود محققان و صاحب‌نظران امر تربیت در تحقیقات آینده با بررسی عمیق‌تر و گسترده‌تر مبانی، اهداف، اصول و روش‌های تربیتی امام رضا^(ع) را مورد بررسی و پژوهش قرار دهند.

منابع و مأخذ

- قرآن کریم.
- ابن بابویه، محمد بن علی (۱۴۰۴ ق)، *عیون اخبار الرضا*(ع)، ج ۱ و ۲، بیروت: مؤسسه اعلمی.
- ..... (۱۴۰۳ ق)، *الخصال*، ترجمه محمدباقر کمره ای، ج ۲، قم: جامعه مدرسین.
- ..... (۱۴۱۳ ق)، *من لا يحضره الفقيه*، قم: اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- ..... (۱۳۸۰)، *علل الشرائع*، ج ۱، مترجم: محمدجواد ذهنی تهرانی، قم: مومنین.
- ابن شعبه حرانی، حسن بن علی (۱۳۷۶ ق)، *تحف العقول*، تهران: مکتب الصدوق.
- اسفندیار، سرور (۱۳۸۶)، «خانواده و دنیای مدرن»، *مجله طوبی*، تیر ۱۳۸۶، شماره ۱۹، صص ۸۸-۸۳.
- اسماعیل یصحانی، سعید (۱۳۸۱)، «جهانی سازی و استراتژی مقاومت»، *فصلنامه کتاب نقد*، شماره ۲۴ و ۲۵، پاییز و زمستان ۱۳۸۱.
- اشرف، سیدعلی و بهرام پور، محسن (۱۳۸۷)، «افق های جدید در تعلیم و تربیت اسلامی»، وب سایت تبیان، تاریخ مراجعه: ۱۳۹۶/۰۲/۰۱، نشانی اینترنتی: <https://library.tebyan.net/>
- *الفقه المنسوب الی الامام الرضا*(ع) (۱۴۰۶ ق)، مهدی بن ابی ذر نراقی، مشهد: مؤسسه آل البيت(ع).

- آشتیانی، میرزا احمد (۱۳۶۳)، **طرائف الحکم یا اندرزهای ممتاز**، چاپ سوم، تهران: کتابخانه صدوق.
- باکاک، رابرت (۱۳۸۱)، **مصرف**، ترجمه خسرو صبری، تهران: شیرازه.
- بهشتی‌پور، محسن (۱۳۹۱)، **سرمشق زندگی**، تهران: نگارش شرق.
- پاستر، مارک (۱۳۷۸)، **عصر دوم رسانه‌ها**، ترجمه غلامحسین صالحیار، تهران: مؤسسه ایران.
- حرعاملی، محمد بن حسن (۱۴۰۹)، **وسائل الشیعه**، قم: مؤسسه آل‌البیت.
- خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۵)، **بیانات رهبر انقلاب در دیدار با نخبگان علمی جوان**، **پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله خامنه‌ای**، تاریخ مراجعه: ۱۳۹۶/۰۲/۰۱، نشانی اینترنتی: <http://farsi.khamenei.ir>
- دفتر همکاری حوزه و دانشگاه (۱۳۷۶)، **درآمدی بر تعلیم و تربیت اسلامی (۲): اهداف تربیت از دیدگاه اسلام**، تهران: سمت.
- دهشیری، محمدرضا (۱۳۷۹)، «جهانی شدن و هویت ملی»، **فصلنامه مطالعات ملی**، سال دوم، شماره ۵ (پاییز ۱۳۷۹)، صص ۷۱-۱۰۰.
- رفیع‌پور، فرامرز (۱۳۷۸)، **وسایل ارتباط جمعی و تغییر ارزش‌های اجتماعی**؛ تهران: نشر کتاب فرا.
- رهنما، اکبر (۱۳۸۳)، «بررسی راهبردها و راهکارهای تعمیم‌پذیری امر تربیت در آموزش عمومی»، **ماهنامه دانشور**، دوره ۱، شماره ۶ (شهریور ۱۳۸۳)، صص ۱-۲۸.
- شرکایی‌اردکانی، جواد؛ حسین، ریاحی‌نژاد؛ رزاقی، هادی و نویدادهم، مهدی (۱۳۹۲)، **مجموعه مصوبات شورای عالی آموزش و پرورش**، تهران: سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی.
- شریعتمداری، علی (۱۳۷۴)، **رسالت تربیتی علمی مراکز آموزشی**، تهران: انتشارات سمت.
- شمشیری، بابک (۱۳۸۷)، «جهانی شدن و تربیت دینی از منظر مدرنیسم، پست مدرنیسم و عرفان اسلامی»، **دوفصلنامه علمی پژوهشی دانشور رفتار**، سال پانزدهم، دوره ۱، شماره ۳۰ (شهریور ۱۳۸۷)، صص ۵۳-۷۰.
- شیرودی، مرتضی (۱۳۹۱)، «انقلاب اسلامی و پروژه جهانی شدن و مساله مهدویت»، **فصلنامه علمی پژوهشی مشرق موعود**، سال پنجم، شماره ۱۷، صص ۹۷-۱۱۹.
- عالی، مرضیه (۱۳۸۲)، «تبیین فرصت‌ها و چالش‌های جهانی شدن»، **پایان‌نامه کارشناسی ارشد**، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس.
- عطاران، محمد (۱۳۸۱)، **جهان شدن، فناوری اطلاعات و تعلیم و تربیت**، تهران: انتشارات آفتاب

بازشناسی آموزه‌های تربیتی امام رضا(ع) و کاربری آن‌ها در عصر حاضر ❖ ۱۰۳

مهر و ایتا.

- عطاردی، عزیز الله (۱۴۰۶ ق)، مسند الامام الرضا علیه السلام، ج ۱، مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی.
- فرید، مرتضی (۱۳۸۶)، الحدیث: روایات تربیتی از مکتب اهل بیت(ع)، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- قنسولی، بهزاد؛ قاضی‌زاده، خلیل و الهی، مجید (۱۳۹۱)، تحلیل گفتمان امام رضا(ع) از منظر برنامه هدایت اعصابی-زیانی، فصلنامه مطالعات ادبی متون اسلامی، دوره ۰۱، شماره ۲، پاییز ۱۳۹۱، صص ۹۱-۱۰۴.
- کانت، امانویل (۱۳۷۴)، آموزش و پرورش، ترجمه غلامحسین شکوهی، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- کریمی، علی‌اکبر (۱۳۹۱)، «تحلیل پدیده مصرف‌گرایی و ارائه راه‌های مطلوب جهت تدوین الگوی اسلامی-ایرانی مصرف»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده معارف و اقتصاد، دانشگاه امام صادق(ع).
- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۸۱)، اصول کافی، ج ۳ و ۴، تهران: انتشارات دارالکتب الاسلامیه.
- ..... (۱۴۰۷ ق)، اصول الکافی، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- مجلسی، محمد باقر (۱۴۰۳ ق)، بحارالانوار، ج ۱۰، ۱۴، ۱۹، ۴۹، ۶۸، ۷۸، ۷۶، ۷۵، بیروت: مؤسسه الوفاء.
- محمدی ری‌شهری، محمد (۱۳۸۸)، الگوی مصرف از نگاه قرآن و حدیث، قم: دارالحدیث.
- ..... (۱۳۷۹)، میزان الحکمه، قم: مؤسسه فرهنگی دارالحدیث.
- میرزا محمدی، حسن و صحبت‌لو، علی (۱۳۸۸)، «بررسی رهنمودهای تربیتی امام رضا(ع) و چگونگی مواجهه با بحران‌های قرن بیست و یکم»، مجموعه مقالات برگزیده دومین همایش علمی-پژوهشی جلوه‌های معرفتی در مناظرات و بیانات رضوی، زنجان، ارده کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان زنجان: صص ۳۵۷-۴۱۰.
- نجفی، محمود (۱۳۸۷)، «فناوری اطلاعات و ضرورت نظارت والدین»، فصلنامه ره‌آورد نور، شماره ۲۵، صص ۱۰-۱۷.
- نقیب‌زاده، میر عبدالحسین (۱۳۷۴)، نگاهی به فلسفه آموزش و پرورش، تهران: انتشارات طهوری.
- نوروزی، محمد؛ جهانی جوانمردی، فاطمه و سبحانی‌نژاد، مهدی (۱۳۹۴)، «تبیین روایی نقش و جایگاه امامت از دیدگاه امام رضا(ع) و وجوب ولایت‌پذیری از امام معصوم و ولی امر زمان»،

فصلنامه علمی - پژوهشی فرهنگ رضوی، سال سوم، شماره ۱۰، تابستان ۱۳۹۴، صص ۱۶۳-۱۹۴.

• نوری طبرسی، علی محمد (۱۴۰۸)، *مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل*، تحقیق و نشر: مؤسسه آل البيت^(ع) لاحیاء التراث.

• هرست، پل هیود و پیترز، ریچارد استنلی (۱۳۸۹)، *منطق تربیت: تحلیل مفهوم تربیت از نگاه فلسفه تحلیلی*، ترجمه فرهاد کریمی، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.

- Barrow, R. (1999). **Aims of Education Or what's a heaven for? The importance of aims in education**. In Roger Marples (Ed.) , Aims in Education. London and New York: Routledge.
- 48-Peters. R. S, (1973). **Aims of Education (a Conceptual inquiry) in the philosophy of education**, Oxford University.
- Standish. P (1999). **Aims in education ،growth as aims of education**, Routledge publishing.
- Yang, T (2001). **Interreligious and intercultural dialogue in the Mediterranean Area During a period of globalization**, prospects 101, 2001.